

Katharina schildert aan de ezel¹

Marjan Alemzadeh & Bettina Uhlig²

‘Opmerkzaam Waarnemen’ is een methode om leerprocessen van kinderen te observeren en documenteren. Marjan Alemzadeh en Bettina Uhlig beschrijven deze methode aan de hand van een observatie van de 2-jarige Katharina, en doen op basis hiervan aanbevelingen om (jonge) kinderen te begeleiden en te stimuleren bij het schilderen.

- 1 Vertaling van: Alemzadeh, M., & Uhlig, B. (2021). Katharina malt an der Staffelei. In M. Alemzadeh (Hg.), *Wahrnehmendes Beobachten. Partizipatorische Didaktik in Krippe und Kindertagespflege* (pp. 125-133). Herder Verlag.
- 2 Vertaald door: Sofie van den Hoogenband / Soplutekst.

Inleiding

'Wahrnehmendes Beobachten', in het Nederlands 'Opmerksaam Waarnemen', is een methode om leerprocessen van kinderen te observeren en te documenteren (zie www.wahrnehmendes-beobachten.de). Het is bovendien een pedagogische attitude die de zelflerende vermogens van kinderen kan helpen versterken. Met de nauwe betrokkenheid van de pedagoog kunnen kinderen in hun eigen tempo hun vragen, problemen en zorgen ontwikkelen en onderzoeken. Met Opmerksaam Waarnemen geeft de pedagogische professional tijd en aandacht aan de denk- en zienswijzen van kinderen, om vanuit een inlevende manier inzicht te krijgen in hun belevingswereld. Dit volgt de principes van een 'Pädagogik des Innehaltens', een pedagogiek waarbij tijd geven aan, pauzeren, stilstaan bij en aandacht geven aan het kind centraal staan. Uit de reflectie op de observaties kunnen educatieve activiteiten voortvloeien waarin professionele impulsen en denkkaders ontworpen, getoetst en onderzocht worden. Concreet kunnen stimulerende educatieve ruimtes gecreëerd worden waarin kinderen activiteiten krijgen aangeboden die aansluiten op hun belevingswereld. Hiermee is Opmerksaam Waarnemen centraal element van een participatieve didactiek.

Door opmerksaam en met een open houding te observeren kan de pedagoog het kind helpen het maximale te halen uit zijn of haar potentie tot zelfeducatie. Dat is wat we met het voorbeeld in dit artikel laten zien.

In dit voorbeeld staat het schilderen van kinderen centraal. Veel publicaties op het gebied van voor- en voerschoolse educatie beschrijven schilderen als een elementaire esthetische ervaring die gekenmerkt wordt door een intensief en lichamelijk contact met verf (als materiaal) en een actieve wisselwerking met of temidden van kleuren. De 2-jarige Katharina werkt echter heel anders met verf en kleur. Zorgvuldig lijnt ze vlakken uit, kleurt ze in en vult ze aan. Ze gebruikt haar penseel heel doelmatig als schildergereedschap en balanceert met haar lichaam tussen nabijheid en afstand tot de schilders-ezel. Ze blijft steeds direct verbonden met haar schilderij. Met Opmerksaam Waarnemen kan de pedagoog het ontstaan van het schilderij en de individuele wijze van schilderen volgen en interpreteren. Uit deze open observatie en de reflectie daarop vloeien ideeën voort om kinderen bij het schilderen te begeleiden en te stimuleren.

Katharina schildert aan de ezel

Datum: 18.10.2008 in de middag tijdens vrij spel

Naam en leeftijd van het kind: Katharina, 2,8 jaar oud

Waarneming en reflectie: Marjan Alemzadeh³ en Bettina Uhlig

Duur van de waarneming: 7,5 minuten (video-opname)⁴

Plaats van waarneming: Leerwerkplaats Natuur

Afbeelding 1: Katharina tijdens het uitstapje naar het bos in de ochtend

Afbeelding 2: het schilderij van Katharina in de middag

Uitgangssituatie

's Morgens hebben Katharina en ik (Marjan) het bos verkend. Ze beklom hoge heuvels en bij een grote oude boom verzamelden we een heleboel beukenootjes. 's Middags zie ik haar tijdens het vrije spel in de Lernwerkstatt Natur (Leerwerkplaats Natuur) terwijl ze aan een ezel aan het schilderen is. Ze draagt een groot schildershemd. Voor elke kleur verf is er een glas met een eigen penseel. De glazen staan op een plank onder de ezel. Als ik begin met waarnemen, is Katharina bezig met oranje en roestrood.

- 3 Er zijn enkele observatiefragmenten van de studenten Jule Bünker en Nina Straten verwerkt die tot stand kwamen in het kader van het vak 'Waarneming en Documentatie' in de bachelorstudie Kinderpedagogiek aan de Hogeschool Rhein-Waal.
- 4 www.wahrnehmendes-beobachten.de/staffelei

Observatie

Bij de start van mijn observatie is Katharina al begonnen met schilderen. Ze komt zeer geconcentreerd op mij over. Ze heeft een blos op haar wangen en ze trekt haar mond in een soort pruillipje. Ze lijkt helemaal op te gaan in het schilderwerk en de wereld om haar heen lijkt ze niet op te merken (polarisatie van de aandacht).

Ik kijk aandachtig hoe Katharina schildert. Ze lijkt volgens een plan te werken. Vermoedelijk schildert ze niet voor het eerst en heeft ze met haar ervaring een soort schilderconcept ontwikkeld. Dit schilderconcept betreft zowel de penseelvoering en de daarmee gepaard gaande handbewegingen, als de manier waarop zij het blad vult en geleidelijk de lege vlakken bewerkt. Katharina toont hierin een zekere beheersing. Ze hanteert het penseel en de verf voornamelijk met twee soorten handbewegingen: ze maakt korte penseelstreken van boven naar beneden of kleine vegen van links naar rechts. Ze is duidelijk bedreven met het penseel, want op haar handen zit nauwelijks verf. Katharina kan het penseel ook op zo'n manier gebruiken dat ze geen andere kleurvlakken raakt. Ze houdt het penseel stevig in haar rechterhand. Met haar linkerhand raakt ze herhaaldelijk het papier aan de linkerkant aan of ze houdt het vast – zo brengt Katharina zichzelf fysiek in evenwicht ten opzichte van het schilderoppervlak.

Met doelgerichte en herhaalde handbewegingen zet Katharina kleine kleurvlakken naast elkaar; zo breidt ze het gehele kleurvlak steeds verder uit. In het begin zorgt Katharina voor een visuele oriëntatie op het papier door een afbakening te maken. Ze tekent met haar penseel een boog, die begint én eindigt bij een reeds voltooid kleurvlak. Daarmee creëert ze een begrensde veld, dat zij vervolgens inkleurt. Dit is geen eenvoudig inkleuren van de kleurvlakken, maar een zorgvuldig en 'vakkundig' kleurontwerp, met een verscheidenheid in de keuze en toepassing van kleuren.

Katharina werkt steeds aan één boog tegelijk; ze zorgt ervoor dat daar geen witte plekken meer in te zien zijn. Pas als zo'n deel naar haar idee af is, begint ze aan een nieuw deel. Dit wijst op een geplande en consequente aanpak. Ze vindt het duidelijk belangrijk dat er geen witte plekken overblijven – dat lijkt haar norm te zijn voor een voltooid schilderij. Ze heeft oog voor detail en werkt heel zorgvuldig. Hoewel er veel om haar heen gebeurt (lawaaï, andere kinderen, enzovoorts), blijft Katharina's blik aandachtig gericht op het papier of haar penselen. Ze merkt de andere mensen in de ruimte op zonder zich om te draaien of afgeleid te worden. Tijdens het schilderen beweegt zij haar hoofd zachtjes heen en weer; het lijkt wel een beetje op een dans.

Zelfs als haar hoofd even het vochtige papier raakt als ze bukt om haar penseel in de verf te dopen, of als ze per ongeluk met de mouwen van haar hemd

over haar schilderwerk veegt, laat ze zich niet afleiden. Ze zit in een 'flow': ze gaat volledig op in haar activiteit.

Opvallend is ook dat Katharina zelfstandig besluit wat de beste houding is bij het schilderen. Voor het hoge schilderwerk staat ze rechtop en rekt zich waar nodig uit. Voor het lage werk gaat ze door de knieën, zodat ze haar arm gemakkelijk kan bewegen.

Katharina heeft al primaire ervaring opgedaan met verf en verschillende vaardigheden ontwikkeld in het mengen van verf en kleuren. Waarschijnlijk heeft ze eerder uitprobeerde of geleerd hoe ze verf op het blad – niet in het glas – kan mengen. Het is vrij ongewoon voor een kind van deze leeftijd dat ze eerst de nieuwe verf ongemengd op het papier aanbrengt en deze vervolgens voorzichtig met de aangrenzende kleurvlakken mengt. Hierdoor ontstaan kleurovergangen die de kleurvlakken met elkaar verbinden, zonder dat ze elkaar (kleurtechnisch) verdringen.

We weten niet of Katharina specifiek voor deze kleuren of voor de ezel met deze kleuren op de plank heeft gekozen. Duidelijk is wel dat zij eerst met twee kleuren werkt en na verloop van tijd met vier. Zij kan dus goed overweg met een overzichtelijk kleurenpalet. Ze gebruikt de kleuren intuïtief: het moment waarop ze van kleur wisselt, lijkt door de omstandigheden van dat moment ingegeven. Hierdoor ontstaat een geheel dat rijk is aan kleurvariatie en -contrasten. Het lijkt alsof Katharina tijdens het schilderen zowel de plek waar zij schildert als het totale plaatje voor ogen heeft. Dit zou kunnen verklaren waarom zij tijdens het schilderen op zeer specifieke plaatsen de kleur aanpast of verbetert.

Na verloop van tijd verandert Katharina haar manier van schilderen. Dat leidt uiteindelijk tot een meer flexibele en experimentele aanpak. Nadat Katharina een tijdje – met behulp van bogen – haar schilderoppervlak heeft uitgebreid, schildert zij ineens met groene verf een lange lijn van boven naar beneden. Dit lijkt ze bewust te doen. Dwars op de groene verticale lijn zet ze vervolgens aan de bovenkant een rode horizontale lijn. Als het eerder gekleurde gebied de grond van het bos voorstelt, dan zou de verticale lijn een hoge boom kunnen zijn – en de horizontale lijn zou dan de kruin van de boom zijn (zie afbeelding 2).

Een andere verandering in het schilderproces is tegen het einde van de video-opname te zien wanneer Katharina met rode verf werkt. Zij schildert dan 'in het open veld' met rood en daarna met groen, zonder eerst met een boog het volgende schildervlak af te bakenen. Gaat ze nu anders om met kleur, materiaal en 'concept' door de ervaringen die zij tijdens het schilderen heeft opgedaan? Kan ze afwijken van haar oorspronkelijke werkwijze?

Duidelijk is dat zij aan het einde van het schilderproces vrijer en gevarieerder met penseel en verf omgaat.

Wanneer is het schilderij klaar en wat is erop te zien?

Voor Katharina is een schilderij pas af als het papier helemaal met verf bedekt is. Toch zijn in haar uiteindelijke schilderij nog delen wit. Het schilderij is *in dit stadium* voor haar af (zie afbeelding 2). Dat geeft aan dat Katharina *iets* geschilderd heeft wat nu voor haar zichtbaar is geworden. Katharina schildert duidelijk een beeld dat een boven en een beneden, een links en een rechts, gevulde en open ruimtes heeft. Ze heeft *iets* in beeld gebracht.

Katharina's schilderij is zeker geen herkenbare weergave van een boslandschap, maar er zijn aanwijzingen dat zij haar ervaringen in het bos heeft verwerkt. De kleuren komen overeen met die van de bosgrond, de droge bladeren en de beukenootjes. In het bos zijn bovendien veel ronde of ovale vormen te vinden, bijvoorbeeld de bladeren, de beukenootjes of zelfs de heuvels die Katharina beklom. Die vormen hebben iets weg van grote en kleine bogen. Bomen groeien vanaf de grond naar boven en de boomkruinen staan dwars op de stam. Voor Katharina, zittend op de grond (zie afbeelding 1), moet het lijken alsof de bomen tot in de hemel reiken. Zou het kunnen dat Katharina dan ook zichzelf in beeld brengt? Of is het schilderij een soort kijkdoos waarin ze terugziet wat ze heeft gezien en beleefd? Uiteindelijk kunnen we hier alleen over speculeren – of Katharina ernaar vragen.

Relatie tussen ochtend en middag in andere observaties

Ook andere observaties en resultaten van het project Lernwerkstatt Natur laten een mogelijk verband zien tussen de ervaringen in de ochtend en de geschilderde afbeeldingen in de middag. Kinderen gebruiken schilderen en tekenen vaak als een visueel ontwerp om hun ervaringen van de ochtend in het bos op papier te zetten (Schäfer, 2009; Alemzadeh, 2014). In de Lernwerkstatt Natur praatten de kinderen ook regelmatig met de begeleiders over hun schilderijen. Door de kinderen hun gedachten te laten uiten, kan de relatie tussen de ervaringen 's morgens en de daarna gemaakte schilderijen nog duidelijker worden. In andere gevallen werd het verband tussen de schilderijen en de eerdere belevenissen alleen door middel van observatie gelegd. Met Katharina vond – ondanks de intensieve begeleiding tijdens haar schilderactiviteiten – geen gesprek plaats.

De 'flow'

Katharina's uitermate geconcentreerde gebaren en gezichtsuitdrukkingen doen vermoeden dat zij in een 'flow' zit. In creativiteitsonderzoek wordt 'flow' omschreven als de toestand 'waarin men zo opgaat in een activiteit dat niets anders ertoe lijkt te doen' (Csikszentmihalyi, 2010, p. 16). Andere kenmerken van 'flow' zijn:

- De taak met een diepe maar moeiteloze toewijding uitvoeren (Csikszentmihalyi, 2010, p. 74).
- Zich volledig aan de taak wijden (p. 63).
- Een diepe vreugde aan de activiteit beleven (p. 63).
- Het zelfbewustzijn komt na de flow-ervaring krachtiger naar boven (p. 74).

Wanneer wij als pedagogen kinderen in flow observeren – zoals Katharina – kunnen we het beste in onze rol van 'stille deelnemer' (Alemzadeh, 2014) blijven en de kinderen begeleiden met onze aanwezigheid en aandacht. Gesprekken of aanmoedigingen kunnen in deze gemoedstoestand storend zijn.

Achteraf bezien zou het wellicht nuttig zijn geweest op een later tijdstip met Katharina te praten over haar schilderij. Wij weten echter niet of zij zo'n gesprek naderhand wel gewild zou hebben. Het is niet gemakkelijk om met kinderen te praten over hun schilderwerk of hun ontwerpen, en dat geldt zeker voor heel jonge kinderen. Vaak vragen volwassenen aan kinderen, 'Wat ben je aan het schilderen?' of 'Wat is dat?'. Zulke vragen brengen kinderen in de problemen, omdat hun schilderijen meestal niet overeenkomen met concrete dingen in de objectieve wereld. Het zijn eerder complexe transformaties van ervaringen en ideeën die niet altijd bewust toegankelijk zijn voor het kind. Daarom is het raadzamer het gesprek toe te spitsen op het proces en het perspectief van het kind (bijvoorbeeld: 'Waar denk je aan als je schildert?'). Natuurlijk moet daarbij altijd rekening worden gehouden met het taalniveau van het kind. Dikwijls is het genoeg om aanwezig te zijn, het kind aandacht te geven tijdens het schilderen en zo te tonen dat het kind en wat hij of zij doet, wordt opgemerkt. Een geïnteresseerde blik ('Oh, kijk eens hoe de kleuren zich hier mengen!') of het spiegelen van gevoelens ('Je lijkt het leuk te vinden het plaksel uit te smeren') kunnen het proces ondersteunen. Hoe ouder de kinderen zijn, hoe meer vragen er gesteld kunnen worden over het schilderen (bijvoorbeeld 'Hoe werk jij met de verf?', 'Wat heb je gemerkt?', 'Ziet het schilderij eruit zoals je dacht dat het eruit zou zien?' of 'Hoe gaat het verder?').

Katharina's geconcentreerde aandacht voor het schilderen en de wijze waarop ze nadenkt over het schilderij geven aan dat zij actief ervaringen verwerkt met haar scheppende activiteit. Haar hele houding wijst op een sterke betrokkenheid bij haar omgeving (Fleck-Bangert, 1999; Kirchner, 2008; Reiß, 1996), zeker gezien de intensiteit waarmee zij 's morgens het bos met haar zintuigen heeft ontdekt.

Schilderen en tekenen zijn vormen van denken voor kinderen (zie bijvoorbeeld BDK-AG Grundschule, 2009; Schäfer, 2009; Kirchner, 2010). Het is – in de woorden van de Reggio-pedagogie – een van de honderd talen waarover zij beschikken om zich een beeld te vormen van de wereld en deze tegelijkertijd uit te drukken. De innerlijke verwerking van de kinderen wordt tot op zekere

hoogte zichtbaar in hun schilderijen en tekeningen, maar er gebeurt veel meer dan dat. Constanze Kirchner legt het zo uit: 'Ontwerpen vereist de activering van innerlijke ideeën, innerlijke beelden, fantasieën en dromen. Er wordt iets naar voren gebracht – en iets wat op esthetische wijze is vormgegeven. [...] Anderzijds brengt het kind iets persoonlijks voort – een motief dat hem of haar bezighoudt, een gevoel, een hartstocht, een interesse. Vooral het esthetisch-praktisch doen slaat een brug tussen het innerlijk – de innerlijke wereld van verbeelding, fantasie en dromen – en het uiterlijk naar de uiterlijke werkelijkheid. In dit proces om iets van binnen naar buiten te brengen en het esthetisch vorm te geven, worden de dingen geordend, gestructureerd en gearticuleerd om zo een vorm te vinden. En binnen dit proces van vorm vinden worden de ervaringen verwerkt – in de confrontatie met het zelf en de ander. Dit op papier zetten van een idee is een creatieve daad met vele lagen die de relatie tot de wereld enigszins kan verduidelijken.' (Kirchner, 2010, p. 174).

Didactische suggesties

Kinderen die uitdrukking willen geven aan innerlijke beelden en ervaringen, hebben een omgeving nodig waarin ze hun belevenissen op een creatieve manier kunnen verwerken – zowel op eigen initiatief als na bewuste aanmoediging van een ander. De kinderen in de Lernwerkstatt Natur uitten zich vaak creatief vanuit een innerlijke impuls die voortkwam uit hun ervaringen of spel in het bos. De pedagogen bleken deze processen didactisch te kunnen ondersteunen. Denk daarbij aan: relevante herinneringen aan de activiteit van de dag ophalen, recente foto's ophangen waarop kinderen en hun activiteiten te zien zijn, of afbeeldingen ophangen die te maken hebben met het onderwerp waar ze mee bezig zijn. Dit moedigt de kinderen aan om op een esthetische manier na te denken over hun ervaringen.

Een ander idee is een uitstalling te maken. Hiermee kunnen kinderen een verband leggen met hun activiteiten en gedachten, nadenken over wat zij hebben beleefd en ideeën opdoen om verder te denken. Een voorbeeld is de kinderen tijdens de wandeling in het bos dingen te laten verzamelen (zoals beukenootjes) en die later op een uitstalplank te presenteren. Zo is er in de ruimte een 'stille impuls' aanwezig die de kinderen stimuleert creatief met het onderwerp bezig te zijn. Op deze manier creëert de pedagoog een plek waar de kinderen samen kunnen nadenken en reflecteren. Kinderen gaan dan over hun ervaringen praten, zowel met leeftijdsgenootjes als met de pedagogen (Alemzadeh, 2014).

Aanbevelingen voor de bevordering van schilderactiviteiten

Om kinderen op de juiste manier te kunnen begeleiden, al naar gelang hun ontwikkelings- en leerfase, heeft de pedagoog zowel pedagogische vakkennis nodig als gevoel voor de specifieke eigenschappen van het schilderen. Belangrijk is daarbij te weten of de kinderen hun eerste ervaring opdoen

met verf en kleur, of dat zij daar al ervaring mee hebben en schilderen uitproberen als vormgevende activiteit.

Aanbevelingen voor de eerste ervaringen met verf en kleur

- Reeds in de eerste levensmaanden is smeren voor de meeste kinderen een middel om zich te uiten. Smeren is sporen achterlaten met een materiaal dat het spoor zichtbaar maakt (zoals pap, modder of vloeibare verf). Vlekken maken is een voorstadium van schilderen en tekenen. In de kinderopvang of peuterspeelzaal moeten kinderen daarom zo vaak mogelijk de kans krijgen om met hun hele lichaam – armen, handen, vingers – sporen te maken (Von der Beek, 2008; Bostelmann & Fink, 2014).
- Juist heel jonge kinderen vinden smeeractiviteiten erg leuk; vandaar dat materialen als vingerverf of scheerschuim erg populair zijn bij kinderen onder de 3 jaar (Von der Beek, 2014, p. 103).
- Met smeren ontwikkelen kinderen complexe vaardigheden. Ze leren het verband kennen tussen de beweging van hun vingers, handen en lichaam, en de vegen die ze maken. Kinderen vinden het fascinerend dat het spoor zichtbaar blijft nadat de beweging is voltooid (in tegenstelling tot geluid maken – dat laat geen zichtbare sporen achter). Met smeren kunnen kinderen positieve ervaringen opdoen met hun activiteiten.
- Naarmate de oog-handcoördinatie beter wordt en ook de ervaring toeneemt in het hanteren van gereedschappen (zoals potloden, kleurpotloden, penselen en spatels), worden de veegsporen 'vaardiger'. Er ontstaan zogeheten krabbelvormen, die kinderen vervolgens ook kunnen herhalen en variëren. Dit markeert de overgang naar tekenen en schilderen.

Aanbevelingen voor schilderen als vormgevende activiteit

- Ten eerste: schilderen en tekenen zijn niet hetzelfde! Tekenend is lineair: het betekent werken met lijnen en lijnbundels (arceringen, structuren) en wordt vooral met potlood gedaan. Schilderen bestaat uit het vormgeven van vlakken, hoofdzakelijk met behulp van penselen en verf.
- Schilderen betekent niet: verven! Schilderen is creëren met gekleurde vlakken. Een eerste getekende schets is niet per se nodig. Verf wordt geleidelijk op een oppervlak (papier, canvas) aangebracht met de vingers, een penseel of ander schilder gereedschap en wordt bij voorkeur direct op het schilder oppervlak gemengd. Door kleuren zorgvuldig te mengen ontstaat een boeiende schakering van verschillende tinten.
- De verf kan op verschillende manieren worden aangebracht: met een penseel, deppen, wrijven, enzovoorts. De kinderen experimenteren met variaties in het aanbrengen van de verf (doorschijnend, dekkend, overlappend) en ontdekken wat bij hun schilderij en bij henzelf past.
- De werking van kleuren wordt beïnvloed door de omringende kleuren. Eén en dezelfde kleur kan verschillende effecten hebben, afhankelijk van de kleuren die tegelijkertijd zichtbaar zijn. De kleur rood licht bijvoorbeeld op naast groen maar lijkt dof naast oranje.

- Kleur kan in de schilderkunst op verschillende manieren worden gebruikt:
 - *Impressief kleurgebruik* laat zien hoe een voorwerp er bij daglicht uitziet – bijvoorbeeld een gele banaan.
 - *Expressief kleurgebruik* gaat over het gebruik van kleur op basis van het gevoel dat erbij hoort, zoals rood voor boosheid.
 - *Versijningskleurgebruik* is het gebruik van kleur als lichteffect, bijvoorbeeld donkergrijs en geel voor een stormachtige lucht.
 - *Symbolisch kleurgebruik*: hierbij staat de kleur voor culturele fenomenen – goud betekent bijvoorbeeld dat iets waardevol of ‘goddelijk’ is.

Jongere kinderen gebruiken kleuren vooral impressief en/of expressief, maar ze staan open voor het leren kennen van versijningskleurgebruik (zoals het waarnemen van de kleuren in een stormachtige lucht) en symbolische kleuren met hun culturele lading.
- Schilderen begint met de waarneming van kleuren. Samen met de pedagoog en/of andere kinderen leert een kind dat elke (basis)kleur vele schakeringen kan hebben. Geel is niet zomaar geel (er is bijvoorbeeld lichtgeel, zonnig geel, droevig geel). Kleuren vergelijken en kleuren vinden in de natuur of op foto’s helpt om het gevoel voor kleur te ontwikkelen.

Aanbevelingen voor werkruimtes, materialen en hulpmiddelen

Geschikte ruimtes en vrije toegang tot zoveel mogelijk verschillende materialen en gereedschappen is net zo belangrijk als goede professionele begeleiding. Angelika von der Beek (2014) stelde een aantal aanbevelingen op voor de basisuitrusting van zogenaamde ‘mini-ateliers’.

Jonge kinderen zijn bij hun eerste pogingen tot creativiteit zeer verbonden met hun lichaam. Dat maakt een kinderopvangruimte het meest geschikt om in te richten als atelier. De meeste activiteiten kunnen echter ook in een andere (groeps)ruimte worden georganiseerd, maar belangrijk is dan wel dat daar voldoende tijd in doorgebracht kan worden. Zo’n mini-atelier wordt bij voorkeur voorzien van:

- een verbrede vensterbank op stahoogte van de kinderen;
- een tafel waaraan de kinderen staand kunnen werken;
- eventueel krukken, maar geen stoelen;
- een stabiele ezel waaraan twee kinderen kunnen schilderen;
- een open kast van 30 centimeter diep waar op de onderste planken de spullen voor de kinderen staan;
- een afgesloten deel van deze kast waar de materialen voor de pedagoog en de voorraden worden bewaard;
- een rek met schilderplanken dat ook kan dienen om de schilderijen op te laten drogen;

- een aanrecht met gootsteen, bij voorkeur met een afdruiptrek en een lattenrooster onder de gootsteen, in ieder geval op volwassenenhoogte en met een uitschuifbaar opstapje voor de kinderen;
- papier in verschillende formaten, diktes, kleuren en kwaliteiten;
- kwasten van varkenshaar in verschillende diktes: veel korte, dikke, platte en ronde kwasten, iets minder medium en dunne kwasten, eenvoudige en goedkope penselen;
- aangemaakt behangplaksel (voor papier maché);
- vingerverf;
- gebruikte glazen potten met schroefdop om verf in te bewaren;
- klei;
- schildershemden, bijvoorbeeld oude overhemden met korte mouwen;
- dikke krijtjes en bakjes waarin de krijtjes op kleur worden gesorteerd;
- aquarelkleurpotloden, grafiet- en houtskoolpotloden en geschikte puntenslijpers;
- verzamelde voorwerpen: stenen, schelpen, textielresten, wolresten, papierresten, plastic doosjes en kartonnen dozen;
- doorzichtige containers om de verzamelde voorwerpen in te bewaren: gebruikte glazen potten en plastic verpakkingsmateriaal zijn hier heel geschikt voor;
- verlichting door middel van een hangende armatuur die de werkoppervlakken goed verlicht – lampen die zowel naar beneden als naar boven schijnen zijn ideaal;
- een groot prikbord waarop de werken van de kinderen kunnen worden opgehangen en waarop hun activiteiten worden bijgehouden.

Marjan Alemzadeh is hoogleraar aan de Hochschule Rhein-Waal, studierichting pedagogiek van het jonge kind.
marjan@alemzadeh.de

Bettina Uhlig is hoogleraar kunstpedagogiek en didactiek van de beeldende kunst aan de Universität Hildesheim.
uhligb@uni-hildesheim.de

Literatuur

Alemzadeh, M. (2014). *Interaktionen im frühpädagogischen Feld. Ethnografische Bildungsforschung zu Interaktions- und Spielprozessen und deren Bedeutung für eine Didaktik der frühen Kindheit am Beispiel der Lernwerkstatt Natur*. Proefschrift Universität zu Köln.

BDK-AG Grundschule (Hg.). (2009). *Frühkindliche ästhetische Bildung. Eine Denkschrift*. BDK GS AG.

Bostelmann, A., & Fink, M. (2014). *Das Krippenatelier. Malen, Matschen und Gestalten mit Kindern unter 3*. Bananenblau.

Csikszentmihalyi, M. (2010). *Flow. Das Geheimnis des Glücks* (15. Aufl.). Klett-Cotta.

Fleck-Bangert, R. (1999). *Was Kinderbilder uns erzählen. Kinder setzen Zeichen: Gemaltes sehen und verstehen*. Kösel.

Kirchner, C. (2008). *Kinder & Kunst. Was Erwachsene wissen sollten*. Kallmeyer.

Kirchner, C. (2010). In die Welt ästhetisch handelnd eingreifen. In L. Duncker, G. Lieber, N. Neuß, & B. Uhlig (Hg.), *Bildung in der Kindheit. Das Handbuch zum Lernen in Kindergarten und Grundschule* (pp. 174-178). Klett, Kallmeyer.

Reiß, W. A. (1996). *Kinderzeichnungen. Wege zum Kind durch seine Zeichnung*. Luchterhand.

Schäfer, G. E. (2009). *Frühe Wege ins Naturwissen*. In G. Schäfer, M. Alemzadeh, H. Eden, & D. Rosenfelder (Hg.), *Natur als Werkstatt* (pp. 81-99). Verlag Das Netz.

Von der Beek, A. (2008). *Pampers, Pinsel und Pigmente. Ästhetische Bildung von Kindern unter drei Jahre*. Verlag Das Netz.

Von der Beek, A. (2014). *Bildungsräume für Kinder von Null bis Drei*. Verlag Das Netz.

Colofon

Cultuur+Educatie

Tijdschrift over onderzoek naar kunst en cultuur op school en in de vrije tijd. Cultuur+Educatie verschijnt drie keer per jaar.

Redactie

Thomas De Baets, Gudrun Beckmann, Marie-José Kommers (hoofdredacteur) en Arno Neele.

Redactieraad

Evert Bisschop Boele, Aminata Cairo, Kim Dankoor, Koen van Eijck, Emiel Heijnen, Edwin van Meerkerk en Nancy Vansieleghem.

Eindredactie

Zunneberg & Ros
Tekstproducties

Productiebegeleiding

Miriam Schout

Vormgeving

Taluut, Utrecht

Drukwerk

Drukkerij Libertas Pascal,
Utrecht

Uitgever

LKCA
Lange Viestraat 365
Postbus 452
3500 AL Utrecht
030 711 51 00
cultuur+educatie@lkca.nl
www.lkca.nl/publicaties/
cultuur-plus-educatie

Abonnementen

Een abonnement kost € 44,50 per jaar (voor studenten/promovendi € 28,00). Een los nummer kost € 15,95 (excl. verzendkosten). Aanvragen abonnement of los nummer: cultuur+educatie@lkca.nl

Informatie voor auteurs

Voorstellen voor artikelen kunt u sturen naar: cultuur+educatie@lkca.nl

LKCA

LKCA wil ervoor zorgen dat iedereen goede cultuureducatie krijgt (op school én in de vrije tijd) en dat iedereen kan meedoen aan culturele activiteiten. Om dit te bereiken ondersteunt LKCA professionals die zich bezighouden met cultuureducatie of cultuurparticipatie.

ISSN 1879-8837